

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНИХ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Відзначено та обґрунтовано, що інститути та інституції є територіально зумовленими, тобто мають прив'язку до певної території та їх дія обмежена саме цією територією, причому формальні інститути /інституції прив'язуються до країни (штату, регіону та ін.), на території якої вони законодавчо встановлені та мають сенс виключно на цій території, а неформальні (ментальність, релігія) можуть охоплювати іншу територію, ніж формальні.

Сучасна економічна думка активно використовує такі категорії економічної соціології, як інститути, інституції, норми, правила, економічна поведінка тощо, вважаючи, що інституції - це формальні та неформальні (ментально обумовлені) алгоритми, що дозволяють або забороняють суб'єктові певні дії, тобто норми поведінки, а інститути – це система дійсно оформлених закладів та організацій [1, С. 20].

Ці норми поведінки, що обмежують дії суб'єктів господарювання, можуть носити як офіційний (Конституція, законодавчі акти, інші писані правила), так і неофіційний характер (релігійні ритуали, традиції, звички тощо). Офіційні обмеження - це вся існуюча в даному суспільстві законодавча база, що регулює різні сфери його діяльності. В той час як неофіційні обмеження - це інформація, що передається суспільно, як частина спадщини, що має назву «культура», передача від одного покоління до іншого шляхом навчання та успадкування знань, цінностей та інших факторів, які впливають на поведінку [7, С. 41]. Саме культура визначає, як індивіди обробляють, використовують інформацію, та впливають на специфіку неофіційних обмежень і, відповідно, на економічну поведінку.

При цьому варто відзначити той факт, що інститути та інституції, що мають формальний або неформальний характер, є територіально зумовленими, тобто

мають прив'язку до певної території та дія їх обмежена саме цією територією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з особливостей економічної сфери є те, що для неї характерні інституціональні обмеження, що носять зовнішній характер: обмеженість ресурсів, географічне положення, розміри ринку, митні бар'єри, законодавство та ін., а також економічна поведінка, традиції в сфері господарювання, психологічне сприйняття економічних укладів та ін. Ці обмеження мають інституціональну природу та територіальну прив'язку. Якщо мова йде про формальні інститути /інституції, то вони прив'язуються до країни (штату, регіону та ін.), на території якої вони законодавчо встановлені, та мають сенс виключно на цій території. На територіальну (просторову) характеристику інститутів /інституцій вказують Том Р. Еван, Абігейл М. Йорк та Елеонор Остром: «Ще одна характеристика, що може використовуватися, щоб описати інститут, - просторова довжина або юрисдикція, якої торкається цей інститут. У термінах просторової довжини, інститути можуть розвиватися від суспільної дії на локальному місцевому рівні так само, як і бути нав'язаними спадною дією на національних або глобальних рівнях. Аналогічно, інститути, можливо, зачіпають малі юрисдикції (регіони) або значно більші юрисдикції (нації)» [8].

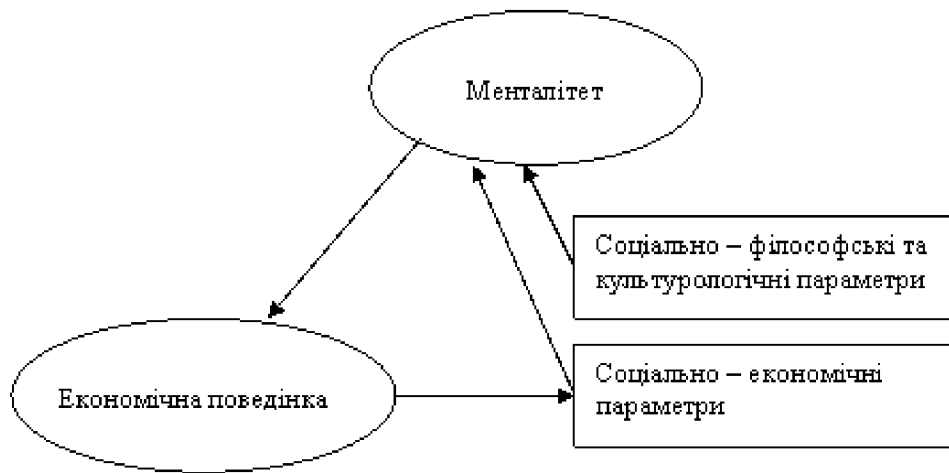
З іншого боку, важливе значення для людства мають і культурні особливості, стан суспільних норм і установок для сприйняття того або іншого економічного інституту, тобто неформальні правила, які можуть охоплювати іншу територію, ніж формальні. Це можна пояснити тим, що неформальні правила можуть охоплювати як частину країни (російськомовна культура Східної України, католицизм Західної України), так і територію, більшу, ніж країна (слов'янська культура, будь-який напрямок релігії). При цьому та чи інша територіальна соціально - економічна поведінка, на думку А.Ю. Завалішина [5, С.88], залежить від таких чинників, як природні особливості даної території (природа, клімат, геополітичне положення, наявність /відсутність корисних копалин); ментальність представників даної території; рефлексія території в суспільній свідомості (як її асоціюють).

Формулювання цілі статті. На наш погляд, окремим чинником слід виділити розподіл продуктивних сил, що взагалі зумовлює характер економічної діяльності, а, отже, і економічної поведінки. Крім того, на одній території формальних інститутів та інституцій можуть діяти різня поля неформальних, які

можуть перетинатися та накладатися на одному географічному просторі, що робить аналіз інституціонального середовища за територіальною ознакою досить складним. Таким чином, метою даного дослідження є обґрунтування положення про те, що інститутам та інституціям властива така якість, як територіальна зумовленість і це повинно враховуватись в науковому аналізі цих категорій поряд з іншими соціальними чинниками – ментальністю та релігією.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах, коли Україна майже два десятиліття здійснює економічне реформування, наукове дослідження категорії економічної поведінки та чинників, від яких вона залежить, набуває особливої актуальності, оскільки саме вони й породжують матеріальні цінності, що складають основу економічного добробуту. Поведінка ж, в свою чергу, в цілому засновується на менталітеті, економічна складова в якому не є визначальною. Скоріше, його визначають соціокультурні фактори, що здійснюють вагомий вплив на конкретну етнічну групу. У випадку відповідності менталітету діючій економічній моделі, вона буде функціонувати максимально ефективно та навпаки, якщо цінності цієї моделі будуть суперечити ментальним установкам, вона буде приживатися важко, із значними адаптаційними змінами.

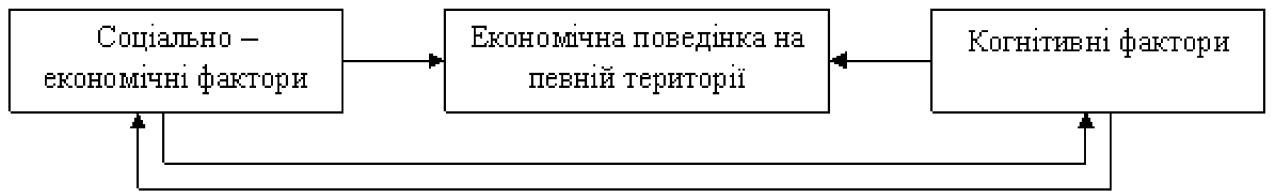
Якщо виділити в менталітеті складову економічної поведінки, то актуалізуються такі її аспекти, як відношення до багатства та бідності, праці та ледарства, переважання колективізму чи індивідуалізації праці, ступінь схильності до опортуністичної поведінки, споживацька поведінка (схильність до заощадження, або до соціально – помітного споживання), мотиви господарської діяльності та т. ін. Крім того, філософські складові ментальності теж певним чином впливають на економічну поведінку, а, отже, можна казати про взаємодію категорій «ментальність» та «економічна поведінка». З одного боку, соціально – економічні параметри є елементом формування ментальності в цілому, яка вже, будучи цілісною категорією, обумовлює певні риси економічної поведінки. Схематично це зображено на рис. 1.

Рис. 1. Взаємодія ментальності та економічної поведінки

Досліджуючи зміст економіко - поведінкової складової ментальності, то слід відзначити, що вона, як і економічний устрій з точки зору інституціональної архітекτονіки, має певний базис, що вже сформовано, та рухомі елементи, які змінюються від впливом зовнішніх чинників. При цьому базис формується як «генетично» успадковані норми, що передаються від покоління до покоління, як відбиття об'єктивно сформованих особливостей етнічної та територіальної економічної поведінки. При цьому базис економічної поведінки не завжди є логічним та раціональним, як, скажімо, пострадянська економічна поведінка, та може містити ірраціональні норми. Але ж цей базис є своєрідною інфраструктурою економічної поведінки, відштовхуючись від якої людина будує свою поведінку та формує характер прийняття рішень на протязі господарської діяльності.

Отже, ментальність нації, на яку істотно впливають соціокультурні фактори, формує певну економічну культуру поведінки господарюючих суб'єктів. Зокрема, такий соціокультурний фактор як релігія, може охоплювати територію більшу, ніж одна країна, тому можна говорити про регіонально – територіальний характер дії цієї інституції. В свою чергу ментальність, яка формується не тільки під впливом релігії, також має своє територіальне охоплення. Це сукупність традицій та норм, що є специфічними для конкретного національного суспільства, яка характеризує своєрідність поведінки людей в господарській сфері та їх економічний менталітет. Власне, культура нації та її поведінкові аспекти здійснюють безпосередній вплив на процес національної ідентифікації. В той же час соціально – культурні особливості країни впливають прямо або опосередковано на економічний розвиток. Цю залежність відображено на рис. 2.

Рис. 2. Фактори, що впливають на економічну поведінку

Територіально зумовлені інститути та інституції формують певний вид економічної поведінки господарюючих суб'єктів. У самому узагальненому розумінні економічна поведінка — це сукупність вчинків, дій людей, що здійснюються у процесі їхньої економічної діяльності, у виробництві, розподілі, обміні й споживанні матеріальних благ і послуг. Економічна поведінка є цілісним явищем, що впливає з розуміння природи людини. Вона не є абсолютно автономною, замкнутою і самодостатньою, тому що нерозривно пов'язана з цілим рядом позаекономічних факторів і інших видів людської поведінки.

Велике значення серед факторів, що також здійснюють вплив, займають також природні взірці поведінки та ті, що історично склались та вкоренились в людській психіці. Вони являють собою принципи, що лежать в основі фундаментальних правил економічної поведінки, яких люди дотримуються часто не усвідомлено і дії людей на певній території мають більш передбачуваний характер.

Оскільки інститути та інституції мають прив'язку до певної території, то вони ж і формують економічну поведінку, яка властива цій території. Цей факт концептуалізує таку категорію, як територіальна соціально-економічна поведінка, наукове осмислення якої дозволить одержати важливі відомості про природу територіальних особливостей соціально-економічного розвитку різних територій.

Перетин різних полів неформальних правил на полі єдиних формальних має місце і в Україні. Мова йде про відмінності в нормах економічної поведінки між регіонами Західної та Східної України, зумовлені відмінностями в релігійності (католицизм та православ'я) і, відповідно, ментальності. Розглядаючи далі ці чинники в якості основних чинників, що формують економічну поведінку, нами простежено ці територіальні відмінності. Тут слід навести концепцію Н.В. Бекетова, що узагальнює ці територіальні відмінності економічної поведінки. На його думку, можна виділити дві поведінкові стратегії в реалізації територіальних інтересів індивідів та груп: «інноваційна» та

«міграційна» [3]. Інноваційна передбачає задоволення потреб (реалізацію інтересів) шляхом залучення соціально – економічних ресурсів, використання апарату управління та демократичних політичних інститутів на даній території; міграційна – міграцію з несприятливої в соціально – економічному відношенні території на більш сприятливу для задоволення соціально – економічних потреб. При цьому автор вказує на те, що мігранти експортують свої типи поведінки та імпортують чужі на власну територію, що може викликати тиск з боку імпортованої поведінки на традиційну. Відповідно, на нашу думку, на поле формальних інституцій привносяться додаткові різновиди неформальних. Очевидно, цим можна пояснити той факт, що економічну поведінку Східної України асоціюють з колективною ментальністю [6], а Західної – з хуторянством [4, С.5]. Отже, такі територіальні переміщення інституцій спричиняють зрушення в економічній поведінці.

Взагалі, якщо господарюючий суб'єкт, сприймаючи будь-які інституціональні зміни коригує свою економічну поведінку, він очікує від цих дій певний ефект, пов'язаний, як правило, з покращенням фінансового добробуту або з кращими умовами господарювання. Отже, певні очікування можуть стати мотивом зміни економічної поведінки. Але ж істотні зміни в економічному становищі країни відбуваються значно повільніше або не в тій формі, ніж очікується. В результаті економічний суб'єкт розчаровується в тих перетвореннях, що відбуваються та знову таки, реагує коригуванням економічної поведінки.

Такий самий ефект має місце в період суттєвих політичних перетворень в країні (зміна президента, парламенту, голови уряду, владної політичної партії чи блоку тощо). Цей факт підтверджують соціологічні дослідження. Наприклад, соціологи наводять дані, які свідчать про те, що в період «помаранчевої революції» близько 50% українців оптимістично оцінювали свій економічний добробут, а в 2006 році ця цифра знизилась до 30%. При чому ці дані відповідали рейтингу Президента України [2], тобто політичні перетворення певним чином відбилися на очікуваннях та економічній поведінці громадян країни з трансформаційною економікою. Досліджений аспект економічної поведінки має територіальний характер, оскільки стосується формальних перетворень в певній країні.

Крім того, за допомогою концепції територіальної поведінки можна проаналізувати в новому ракурсі деякі явища, що мали місце в історії нашої

держави: розпад Радянського Союзу та глибоку структурну кризу перших років незалежності.

Територію Радянського Союзу скріплювали єдині формальні інститути та інституції (інститути планової економіки, радянське законодавство та ін.), але роз'єднували різні неформальні інституції (культурні, ментальні особливості кожної етнічної групи). Єдина економічна поведінка, що була сформована формальними «правилами гри» не змогла протистояти територіальним неформальним правилам, що в кінцевому випадку і порушило територіальну цілісність країни. Цей факт ще раз підтверджує, що дія неформальних правил може зруйнувати та змінити формальні правила, якщо вони не відповідають їх логіці.

Розпад країни на кілька територій, як відомо, спричинив глибокі кризові явища в економіках новоутворених країн. Фактично, можна казати про «територіальний стрес», пов'язаний з тим, що єдина територія, яка була скріплена ідентичною економічною поведінкою, що сформована за участю такого чинника, як «територіальна безмежність», розпалась на кілька територій.

Висновки. Отже, аналіз економічних інститутів та інституцій уявляється неповним без урахування чинника їх територіальності, що зумовлює певну специфіку економічної поведінки господарюючих суб'єктів на тій чи іншій території.

У ряді всіх можливих типів соціальної поведінки, саме інституція економічної поведінки, на наш погляд, має саме безпосереднє відношення до території, на якій вона відбувається. Дійсно, територія в сукупності природних особливостей і ресурсів, якими вона володіє, і соціально-економічної інфраструктури, що на ній розміщена, є матеріальною основою життя суспільства. Природно - економічні відмінності територій, територіальний поділ праці, територіальні особливості розміщення продуктивних сил продукують різні форми економічної поведінки на них, в той же час економічна поведінка закріплює цю територію за ознакою поводження на ній економічних суб'єктів. Окрім природно – економічних ознак, різним територіям властиві різні інститути та інституції, що досліджено в статі. Отже, економічній поведінці характерна така ознака, як територіальна зумовленість, але з іншого боку, певна економічна поведінка інтегрує членів локального суспільства, що відносять себе до цієї території.

Список літератури

1. Архиреев С. Институциональные преобразования и трансакционные издержки //Бизнес Информ.- 1998.- №11.- С. 20-22.
2. Архипова И. Экономическое поведение в переходной экономике России: воздействие социально – психологических факторов [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.businessstest.ru/Arkipova1.files/header.htm - Загл. з екрану.
3. Бекетов Н.В. Когнитивная концепция территориального социально – экономического поведения в региональном социуме /Н.В. Бекетов [Электронный ресурс] //Теоретический журнал CREDO NEW.- 2007. Режим доступа: <http://credonew.ru/content/category/15/78/44>- Загл. з екрану.
4. Беляев С. Национальный менталитет украинцев и труд /С. Беляев //Социум, 9 сентября 2007.- С. 5.
5. Завалишин А.Ю. Территориальное поведение. Опыт теоретико – методологического анализа /А.Ю. Завалишин, И.П. Рязанцев // Экономическая социология.- 2005.- №4.- С. 88.
6. Коростелина К. В. Культурные детерминанты межэтнических отношений / Коростелина К. В. [Электронный ресурс] //Ученые записки ТНУ.- 2008.- Выпуск N 12(51). Режим доступа: <http://www3.crimea.edu/tnu/magazine/scientist/index.htm>- Загл. з екрану.
7. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки /Пер. з англ. І.Дзюб. - К.: Основи, 2000.- 198 с.
8. Tom P. Evans, Abigail M. York, and Elinor Ostrom. Institutional Dynamics, Spatial Organization, and Landscape Change [Электронный ресурс]//In Political Economies of Landscape Change: Places of Power, ed. James Wescoat and Douglas Johnston, 111-29. New York: Springer, 2008. Режим доступа: <http://www.springerlink.com/content/n467528t18237383/fulltext.pdf> - Загл. з екрану.